

POLSKI PETERSBURG
ПОЛЬСКИЙ ПЕТЕРБУРГ

Beata K. Nykiel

Towarzystwo Gimnastyczne „Sokół Polski” w Petersburgu /

Гимнастическое общество «Польский Сокол» в Петербурге

– organizacja społeczna, stawiająca sobie za cel propagowanie kultury fizycznej oraz zdrowego stylu życia jako czynników rozwoju duchowego oraz budzenia świadomości narodowej i obywatelskiej, działająca nad Newą w latach 1906–1918.

Ruch sokoli narodził się na terenie Imperium Habsburgów – w Pradze, gdzie w lutym 1862 r. powstało pierwsze towarzystwo gimnastyczne „Sokół”. Do Rosji sokolstwo sprowadzili osiedli na Wołyniu Czesi, którzy w latach 70. XIX w. zaczęli organizować tam pierwsze sokolnie. Pierwsze rosyjskie towarzystwo gimnastyczne powstało w 1879 r. w Petersburgu, od roku 1900 działało tam też czeskie kółko gimnastyczne, przekształcone w 1903 r. w towarzystwo pod nazwą „Siewier” [*Север*]. Jego prezesem był nauczyciel gimnastyki z III Gimnazjum Czech Henryk Wichra (1871 – po 1927). Zrzeszające wyłącznie poddanych wyznania prawosławnego Rosyjskie Towarzystwo Gimnastyczne „Sokół” powstało z kolei w 1883 r. w Moskwie. Tymczasem petersburski „Siewier” podzielił się na trzy stowarzyszenia sokolskie, jednym z nich był skupiający także Rosjan „Sokół 1” [*«Сокол-1»*], funkcjonujący od roku 1909 pod prezesurą sympatyzującego z Polakami senatora Nikołaja A. Sułtan Krym Gireja (1836–1920), który corocznie gościł na popisach stołecznych polskich sokołów. W 1904 r. powołano do życia Ogólnosłowiański Związek Sokolski, w 1910 r. utworzony został z kolei Wszechrosyjski Związek Sokolstwa pod przewodnictwem członka IV Dumy Państwowej (DP) Aleksandra S. Giżyckiego (ur. 1869), ówczesnego prezesa „Sokoła 1”. Jak większość towarzystw sportowych w krajach słowiańskich rosyjskie sokolstwo działało w duchu panslawizmu.

Na ziemiach polskich ruch sokolski rozwijał się we wszystkich zaborach, przy czym od powołania w 1867 r. we Lwowie Polskiego Towarzystwa Gimnastycznego „Sokół” najprężniej funkcjonował w Galicji (w 1905 r. działały tam już 142 organizacje sokolskie),

a najpóźniej pojawił się w Królestwie Polskim. Sokolstwo w zaborze rosyjskim zaczęło kiełkować po zapowiadającym swobody obywatelskie i prawo wyborcze manifeście październikowym z 17/30 października 1905 r. Już 10 listopada tego roku nielegalną działalność rozpoczęło w Warszawie inspirowane przez galicyjskich działaczy Polskie Towarzystwo Gimnastyczne „Sokół”. Jednak podjęta w styczniu 1906 r. próba jego rejestracji nie powiodła się. Dopiero odzwierciedlona w tymczasowych przepisach o stowarzyszeniach i związkach z 4/17 marca 1906 r. liberalizacja polityki państwa rosyjskiego wobec formalnych struktur życia społecznego spowodowała 29 maja/11 czerwca tego roku legalizację warszawskiego „Sokoła” (statut zatwierdzono 27 czerwca/10 lipca) oraz wysyp gniazd sokolskich w Królestwie Polskim; wcześniej działały tam oficjalnie jedynie gniazda niemieckie (niekiedy z udziałem Polaków). Jednak już 4 września 1906 r. władze carskie zawiesiły legalną działalność królewskiego ruchu sokolskiego.

Z inicjatywą utworzenia nad Newą polskiego „Sokoła” wyszła tamtejsza młodzież akademicka, prosząc o wsparcie prezesa Koła Lekarzy Polskich, przekształconego niebawem w Związek Polski Lekarzy i Przyrodników, chirurga prof. Józefa Kazimierza Ziemackiego (1856–1925). Jesienią 1905 r. w jego mieszkaniu zaczęło spotykać się wąskie grono przyszłych działaczy. Pod koniec roku powstała komisja organizacyjna, która w styczniu 1906 r. przystąpiła do tworzenia nowego stowarzyszenia, mającego za zdanie „pielęgnowanie i rozpowszechnianie gimnastyki higienicznej i wychowawczej wśród ludności polskiej w Petersburgu i jego okolicach” (*Kalendarz na rok przestępny 1908...*, s. 137). Oprócz Ziemackiego w grupie tej znaleźli się głównie przedstawiciele inteligencji pracującej: dyrektor zakładów Putiłowskich Ignacy Jasiukowicz (1847–1914); organizator „Sokoła” w Paryżu, a z czasem *spiritus movens* nadnewskiego gniazda, dyrektor zarządzający domu handlowego Aubusson Jan Stanisław Barchwitz v. Barchwic (1878–1950) [dalej: J. Barchwic]; zarządzający Księgarnią Polską Ferdynand Heidenreich (1868–1921); członek Zarządu petersburskiego oddziału Banku Handlowego w Warszawie Eugeniusz Zieliński; pracownik tego oddziału Witold Kulesza; prawnik Jan Żarnowski (1852 lub 1862 – 1926), od 1903 r. Generalny Kontroler Dep. Sprawozdawczości Kolejowej; adwokaci: Józef Chrzanowski, Paweł Kleczkowski, Józef Nowakowski i Bolesław Olszamowski (1848–1920); pomocnicy adwokaccy Adolf Kopeć (1876–1951) i Henryk Lewestam (1879–1939); inżynierowie górnictwa: geolog Leonard Jaczewski (1858–1916) oraz inicjator Rady Zjazdów Przedstawicieli Przemysłu i Handlu

Adolf Wolski (1869–1918); inż. komunikacji, współwłaściciel Towarzystwa Akcyjnego „Stroitiel” i działacz społeczny Franciszek Skąpski (1881–1966); prof. anatomii w Wojskowej Akademii Medycznej Jan Szawłowski; studenci Instytutu Technologicznego: Antoni Olszewski – syn przedstawiciela warszawskiej fabryki Lilpop, Rau i Loewenstein i przyszły przemysłowiec Andrzej Wierzbicki (1877–1962); studentka Wyższych Kursów Przyrodniczych, później lekarka specjalizująca się w zakresie zdrowia publicznego Stanisława Piekarska Adamowiczowa (1888–1965), a także były nauczyciel gimnastyki w X gimnazjum miejskim Jan Biegański, pomocnik apteczny Stanisław Bielski, Zofia Mańkowska, Witold Mokrzycki, Bolesław Paskiewicz, Witold Wańkowicz (1882–1944) i Romuald Wismont. Wszyscy oni zajęli się rekrutacją potencjalnych członków towarzystwa.

Nieoficjalnie petersburskie gniazdo „Sokoła Polskiego” zainauguowało działalność 16/29 stycznia 1906 r. (w akcie z 16/31 marca 1907 r. błędnie podano datę roczną) w sali Szkoły Technicznej [*Тенишевское училище*] przy ul. Mochowej [*Моховая ул.*] 33–35. W obecności 132 osób uchwalono wtedy opracowany przez I. Jasiukowicza i A. Wolskiego, a zredagowany przez J. Nowakowskiego projekt statutu (wydrukowany przez drukarnię inż. komunikacji Kazimierza L. Piętkowskiego przy ul. Bolszoi Podjaczieskiej [*Большая Подъяческая ул.*] 22) oraz wniosek o legalizację towarzystwa podpisany przez Ziemackiego, W. Mokrzyckiego, Jasiukowicza i Wolskiego. 40 paragrafów statutu obejmowało oficjalną nazwę – Towarzystwo Gimnastyczne „Sokół Polski” w Petersburgu (SP), siedzibę, zadania, prawa, fundusze i kwestię rozwiązania towarzystwa, prawa i obowiązki jego członków, liczony od 1 lipca rok rozliczeniowy oraz władze SP, tj. Walne Zgromadzenie (WZ), Zarząd i Komitet Wykonawczy (KW), Komisję Rewizyjną (KR) i Sąd honorowy. Zwołane na 11 lutego pierwsze WZ powołało Ziemackiego na prezesa, a W. Mokrzyckiego na jego zastępcę, wybrało także Komisję regulaminową i KW, w którego składzie pojawili się m.in.: Barchwic, Heidenreich, Piotr Medziunas oraz związany z Towarzystwem Zachęty Sztuk Pięknych Bronisław Barylski. W skład Zarządu weszli też m.in. adwokat Ignacy Knoll, Michał Kossowski, H. Lewestam, J. Nowakowski, F. Piwarelis, S. Wolański, A. Wolski oraz przemysłowiec i poseł do II i III DP Władysław Żukowski (1860–1916). Oficjalnie towarzystwo zainauguowało działalność dopiero 22 sierpnia/ 4 września 1906 r., wtedy bowiem cywilny gubernator miasta gen. major Władimir F. von der Launitz (1855–1907) zatwierdził jego statut i SP wpisany został do rejestru stołecznych towarzystw.

Zadanie szerzenia wśród petersburskich Polaków gimnastyki „higienicznej i wychowawczej” zgodnie z dewizą sokolską „W zdrowym ciele zdrowy duch” realizować miano w SP poprzez otwieranie „zakładów gimnastycznych”, urządzenie lekcji gimnastyki dla jego członków i ich rodzin, naukę strzelania do celu, jazdy konnej, kolarstwa, łyżwiarstwa, pływania i wioślarstwa, fechtunku i innych sportów, organizację wycieczek, wspólnych publicznych ćwiczeń i popisów, zespołowego muzykowania i śpiewu chóralnego, urządzenie odczytów, koncertów, wieczorków i przedstawień amatorskich, a wreszcie utrzymywanie własnej biblioteki i czytelnicy. Ruch sokolski głosił równość, stąd jego adepci zwracali się do siebie określeniem „druh” i „druhna”. Z zasady był też apolityczny, jednak stroje galowe, także petersburskich sokołów, nawiązywały do tradycji narodowych.

Członkostwo w SP było czterostopniowe. Oprócz pełnoletnich członków czynnych obojga płci, wnoszących wpisowe w wysokości 1 rub. oraz opłacających rocznie 3 rub. (w roku 1908/1909 wysokość składki podniesiono do 6 rub.) byli członkowie wspierający, wpłacający minimum 25 rub. rocznie. Status kolejnych dwóch grup, tj. członków protektorów i członków honorowych, był dożywotni. Protektorzy wpłacali jednorazowo 300 rub., godność honorową uzyskać zaś można było wyłącznie na wniosek Zarządu na jednym z WZ po uzyskaniu minimum 2/3 głosów. Ta kategoria sokołów zwolniona była z opłacania rocznych składek. Pierwszym członkiem honorowym SP został prof. Ziemacki (1908), w 1913 r. dołączył doń kolejny prezes chirurg i specjalista chorób dziecięcych dr Jan Hattowski (1860–1925), a w 1917 r. sekretarz oraz wiceprezes J. Barchwic. Członkostwo czynne poprzedzały rekomendacje dwóch reprezentantów SP oraz złożenie Zarządowi pisemnego oświadczenia o gotowości przestrzegania statutu i sokolskich regulaminów. Wszyscy oprócz członków honorowych zobowiązani byli do uczestnictwa w ćwiczeniach oraz pokrywania związanych z realizacją tego wymogu dodatkowych opłat. Sokoły w wieku do lat 30 uczestniczyli w publicznych pokazach, a w wieku poniżej 25 lat uczęszczać mieli na wspólne zajęcia ruchowe minimum dwa razy w miesiącu; opuszczający gimnastykę bez usprawiedliwienia musieli liczyć się z wykreśleniem z szeregów SP. Czynne prawo wyborcze uzyskiwano po 3 miesiącach stażu w organizacji. Najczęstszym powodem skreślenia z listy członków była roczna zaległość w składkach, inne kwestie związane z wykluczeniem rozstrzygał Sąd honorowy.

Władze SP tworzyły WZ (zwyczajne raz do roku, najpóźniej w listopadzie, i nadzwyczajne), Zarząd i KW. WZ mogło być zwoływane z inicjatywy Zarządu na

podstawie pisemnej deklaracji 1/10 członków bądź na żądanie KR. Aby mogło być ono uznane za ważne, wymagana była obecność 1/4 członków, w kwestiach statutowych lub rozwiązania organizacji kworum wynosiło zaś 1/2 ogółu członków. Uchwały przyjmowano prostą większością głosów, jedynie zmiany statutu lub rozwiązanie towarzystwa wymagały większości 2/3 głosów. 21-osobowy Zarząd z prezesem i wiceprezesem na czele wybierał spośród siebie większością głosów sekretarza, bibliotekarza i innych potrzebnych funkcjonariuszy. Corocznie z jego składu ustępowała 1/3 członków, początkowo losowo, następnie według starszeństwa. Posiedzenia Zarządu odbywały się co najmniej 6 razy w roku, a dla prawomocności jego postanowień wymagana była obecność prezesa, wiceprezesa i co najmniej 11 członków. Do załatwiania bieżących spraw towarzystwa Zarząd wyłaniał KW w składzie: prezes, wiceprezes, sekretarz, skarbnik, naczelnik i bibliotekarz oraz okresowo inni funkcyjni, jak np. gospodarz. KR tworzyło 5 członków SP, z kolei Sąd honorowy składał się z prezesa i 3 członków. Wszystkich powoływało WZ, przy czym w skład sądu wchodziło dodatkowo 3 członków wskazanych przez osobę, której sprawa miała być rozpatrywana. Egzekucja wyroków Sądu honorowego, który rozstrzygał także wszelkie spory pomiędzy Zarządem i KW a członkami SP spoczywała na Zarządzie.

Funkcję prezesa SP pełnili kolejno lekarze: prof. J. Ziemacki (styczeń 1906 – styczeń 1909), dr J. Hattowski (styczeń 1909 – styczeń 1917) i Wacław Polkowski (1871 – po 1937), współwłaściciel Towarzystwa Akcyjnego „Stroitiel” (styczeń 1917 – 1918), wiceprezesa: W. Mokrzycki (styczeń 1906 – lipiec 1907), Jan Jasieński (lipiec 1907 – 1909?), J. Nowakowski (1909 – styczeń 1911), W. Polkowski (styczeń 1911 – lipiec 1913/1914), J. Barchwic (lipiec 1913 – lipiec 1915) i Bolesław Grodziecki (lipiec 1915 – 1917), sekretarza: Barchwic (styczeń 1906 – styczeń 1909), Ławrynowicz (styczeń 1909 – styczeń 1911?), Władysław Wróblewski (styczeń 1911 – 1915?) oraz Władysław Drzewiński (lipiec 1915 – lipiec 1917), skarbnika: Henryk Heidenreich (styczeń – listopad 1906), Baltazar Szaflik (listopad 1906 – 1909), Wysocki Stanisław jun. (1910), Stanisław Górski (1911), Aleksander Kos (1911), Ignacy Łopalewski (1913), Andrzej Dering (1914), p.o. Franciszek Skąpski (1915) i Andrzej Wąsowicz (lipiec 1915 – 1917). Obowiązki gospodarza wypełniali: J. Jasieński, B. Barylski i St. Piekarska (1906), Michał Czechowski (1907–1909), Stanisław Wysocki sen. (1910–1913), Edmund Stennis (?) (1914) i Jan Skarżyński (1915–1916).

Początkowo SP liczył ok. 100 członków, w maju 1906 r. było ich 237, a w marcu 1907 r. już 562. Luki w dokumentacji oraz rozbieżności w doniesieniach prasowych nie pozwalają jednak na pełne odtworzenie liczby stołecznych sokołów. W kolejnych latach uwidocznił się także wyraźny rozdźwięk pomiędzy deklarowanym członkostwem, a ilością opłacanych składek. Sprawozdania roczne wykazywały wyłącznie osoby opłacające regularnie składki, w ich świetle liczba członków SP przedstawiała się następująco: 1906/1907 r. – 583 (w tym 139 kobiet i 3 członków dożywotnich: Jasiukowicz, Zieliński i Ziemacki oraz 18 kandydatów), 1907/1908 r. – 726 (w tym 21 członków wspierających), 1908/1909 r. – 770 (w tym 11 wspierających), 1909/1910 r. – 414, 1910/1911 r. – 458, w tym 8 dożywotnich i 16 wspierających. W gronie członków dożywotnich byli m.in. członek honorowy Ziemacki oraz Jasiukowicz, Zieliński i adwokat Władysław Gimbutt. Wśród członków wspierających znajdowali się: proboszcz kościoła św. Katarzyny ks. Konstanty Budkiewicz (1867–1923), prezes Rzymskokatolickiego Towarzystwa Dobroczynności przy kościele św. Katarzyny generał lejtnant Anton J. Riesenkauff (1849–1919), przemysłowcy i członkowie Rady Państwa (RP) inż. technolog Stanisław Glezmer (1853–1916) i przedsiębiorca Wincenty Koziół-Poklewski (1853–1929), członek RP Ksawery hr. Orłowski (1862–1926), poseł do DP inż. komunikacji Henryk Świącicki (1852–1916), przedstawiciel Tow. Dnieprowskiego księgowy Wojciech Sima, wicedyrektor petersburskiego oddziału Warszawskiego Banku Handlowego Edward Simmler (1858–1928), rejent Stanisław Kłokocki, W. Mokrzycki, Teofil Marynowski, Antoni Franciszek Rummel, Józef Ciechanowicz, Emilia Skarбек-Kiełczewska oraz B. Olszamowski i W. Żukowski. Wobec pogłębiającej się na tle różnic kulturowych, ideowych oraz dysproporcji materialnych walki „arystokratyzmu” z „demokratyzmem” część działaczy SP, głównie robotników i inteligencji technicznej, wystąpiła w roku 1908 z towarzystwa, zakładając Klub Robotniczy „Promień”. Za symbol tego rozdźwięku uznać można słowa druha B. Szaflika, który na WZ 13 grudnia 1909 r. stwierdził, że „nie może «Sokół» pozwolić na to, by grube ręce robotnika gnioty jedwabną bluzkę” (DzPt 1909, nr 26, s. 2). Ten właśnie fakt, jak również decyzja Zarządu o wykreśleniu z list członkowskich „martwych dusz” wpłynęły na drastyczny spadek liczby sokołów w sezonie 1910/1911.

Poważne kłopoty finansowe, które nękały SP do końca jego istnienia, ujawniły się już w 1907 r. Oprócz notorycznych opóźnień w płaceniu składek ich powodem była, jak narzekano w prasie, „obojętność” wobec SP stołecznej polskiej kolonii, a zwłaszcza

młodzieży akademickiej. Napiętego budżetu towarzystwa nie były w stanie zbilansować dochody z popisów, wieczorków i innych wydarzeń. Co więcej, z każdym rokiem malała ofiarność darczyńców, od 588 rub. 27 kop (1906/1907) po 60 rub. 10 kop. (1909/1910). Z czasem zaczęło też ubywać członków wspierających (początkowo wnosili oni opłaty w wysokości 525 rub. (1906/1907), w roku rozliczeniowym 1909/1910 było to 225 rub.). W pierwszym okresie składki członkowskie wynosiły 3372 rub. (1906/1907). W roku rozliczeniowym 1907/1908 przy wzroście liczby członków oraz podniesieniu składki do 6 rub. było to zaledwie 2709 rub. Przy rozchodach wynoszących 7049 rub. 82 kop. i 1450 rub. dług dochód roczny zamknął się wówczas na poziomie 5152 rub. Dług towarzystwa stale się powiększał, osiągając w roku 1909/1910 kwotę 6113 rub. 28 kop. W 1911 r. SP znalazł się więc na granicy bankructwa. W sprawozdaniu rocznym 1910/1911 niedobory z tytułu nieopłacanych składek, z którymi zalegać miało ponad 150 osób stanowiły aż 1176 rub. Wtedy to Zarząd podjął wspomnianą wyżej decyzję o wykreśleniu z listy członków ponad 400 osób. Rok sprawozdawczy przy rozchodzie wynoszącym 5789 rub. 10 kop. zamknął się wówczas przychodem 6188 rub. 51 kop. Pojawił się więc skromny dochód (399 rub. 41 kop.), będący efektem intensyfikacji działań SP przy organizacji zabaw i wieczornic. W 1913 r. budżet towarzystwa wynosił 5,6 tys. rub. Dla kolejnych lat brak jednak danych.

Początkowo SP organizował ćwiczenia gimnastyczne w gmachu Admiralicji [Адмиралтейство] przy prosp. Admiralicji [Адмиралтейский пр.] 1, w urządzonej tam w 1865 r. przez stołecznego lekarza higienistę i propagatora racjonalnej gimnastyki, dr. Henryka H. Benezego (1830? – 1885) sali „Beneze” [Зал «Венезе»]. Została ona jednak zamknięta 1/13 maja 1906 r., w związku z czym nadzwyczajne WZ powołało 26 maja 9-osobowy komitet (Barchwic, B. Barylski, J. Biegański, J. Hattowski, H. Heidenreich, L. Jaczewski, Karpiński [Henryk?], W. Mokrzycki i J. Nowakowski), który wynając miał poniżej 2 tys. rub. odpowiedni lokal do prowadzenia ćwiczeń, wykorzystując w tym celu kapitał zapasowy towarzystwa. Jednocześnie zorganizowano zbiórkę funduszy (minimalna wpłata wynosiła 25 rub.) na stworzenie własnej sokołni; zebrane deklaracje opiewały na ok. 1 tys. rub. Intensywne poszukiwania zakończyły się wynajęciem 20 września pomieszczeń w zaułku Stolarskim [Столярный пер.] 18. Jesienią tego roku poszukiwano również dyplomowanego nauczyciela gimnastyki. Pierwsze po legalizacji WZ SP odbyło się 19 listopada/ 2 grudnia 1906 r. już w nowej siedzibie. Powołano wówczas oficjalny Zarząd pod przewodnictwem Ziemackiego, w którego ramach

utworzono trzy komisje: finansową (Barylski, Jasieński, Stanisław Kłokocki i Olgierd Malinowski), lekcyjną (Nowakowski, Wierzbicki i Barchwic) i ustawową, z zadaniem opracowania regulaminu towarzystwa (Ziemacki, Barchwic, Jasieński, J. Krajewski, P. Medziunas i Nowakowski). Choć oficjalnie SP dopiero co rozpoczął działalność, to ustępujący Zarząd złożył sprawozdanie za okres styczeń–listopad 1906 r. Jeszcze w 1906 r. nawiązano współpracę z gniazdami sokolskimi w Wilnie i Warszawie (w ich otwarciu uczestniczyli odpowiednio Biegański i Barchwic), następnie towarzystwo rozwinęło kontakty z gniazdami lwowskim, kijowskim i praskim, wreszcie z działającym w Petersburgu czeskim „Siewierem”, a potem „Sokołem 1”.

Od początku istnienia w SP funkcjonował naczelnik odpowiedzialny za organizację zajęć sportowych. W styczniu 1906 r. został nim wywodzący się z Galicji J. Biegański, późną jesienią zastąpił go Jan Krajewski z Krakowa (Biegański był wtedy jego zastępcą), w 1907 r. naczelnikiem ponownie został Biegański. Obaj wspomagani byli przez „nauczycieli-specjalistów”, m.in. przez urodzonych w Pradze braci Henryka i Wacława (1880 – po 1927) Wichrów – stołecznych czeskich sokołów. W latach 1908–1910 obowiązki naczelnika sprawował Ziemacki z Biegańskim i Krajewskim jako nauczycielami. 13/26 marca 1908 r. powołano do życia tzw. grono nauczycielskie – w zamierzeniu kuźnię sokolskich kadr sportowych. Zajęcia dla przyszłych nauczycieli gimnastyki prowadził Biegański, który ukończył specjalistyczny letni kurs we Lwowie. Opłacani przez SP naczelnicy i grono nauczycielskie w konfrontacji z oczekiwaniami Zarządu, który do wybuchu I wojny światowej (1914) miał decydujący głos w kwestiach sportowych, łatwo padali ofiarą zatargów kompetencyjnych oraz rotacji kadrowych. Do najpoważniejszego konfliktu doszło na przełomie lat 1910 i 1911 w związku z kształtem delegacji SP na V Zlot Sokolski w Krakowie w lipcu 1910 r. (z braku funduszy udział w nim wziął jeden ćwiczący i przedstawiciele Zarządu). 9/21 stycznia 1911 r. WZ omawiało sprawę rezygnacji 6 członków grona nauczycielskiego (Eugeniusz Kulwieć, Eugeniusz Wilczyński, Zofia Pacówna, St. Wysocki jun.), w tym Biegańskiego i Krajewskiego, który podjął decyzję o wyjeździe z Petersburga. Jako remedium na kryzys 14/27 lutego 1911 r. wyłoniono spośród sokołów koło wybijających się sportowo przodowników i przodowniczek (Wanda Cholewo, Beata Duchowska, Maria Dranicyna i Wanda Szlezyngierówna). W związku z kilkumiesięcznymi poszukiwaniami nowego gniazda do końca roku 1911 r. nie powołano jednak naczelnika, ćwiczenia prowadzili więc nauczyciele gimnastyki – p.o. zastępcy naczelnika najpierw St. Wysocki, potem Edward

Bossakowski. W roku 1912/13 kołu przodowników przewodzili Michał Kukiel v. Kukiełło i Ryszard Paszkowski, nowym naczelnikiem został zaś w 1913 r. Stanisław Skrobański, a jego zastępcą Kazimierz Janczykowski. W następnym roku p.o. naczelnika był W. Wichra, na czele przodowników stali zaś M. Kulesza i R. Paszkowski. Od roku 1915 obowiązki naczelnika pełnił komendant nielegalnej Polskiej Organizacji Wojskowej (POW) F. Skąpski ze St. Skrobańskim jako zastępcą, tandem ten, wspomagany m.in. przez Adama Knobelsdorfa, zachował stanowiska co najmniej do roku 1917.

Przed rozpoczęciem ćwiczeń w SP chętni przechodzili kontrolę lekarską w celu dostosowania rodzaju gimnastyki do własnych możliwości. Zajęcia ruchowe odbywały się pod okiem wspomnianych instruktorów i lekarzy w grupach: męskiej, kobiecej, młodzieżowej i dziecięcej, tę ostatnią prowadził dr Hattowski. Pod koniec 1909 r. grono nauczycielskie wprowadziło wygodniejsze stroje do ćwiczeń dla kobiet. Zgodnie z ówczesnymi wytycznymi w sokolnich uprawiano ćwiczenia bez przyrządów (chód, bieg, musztra, ćwiczenia wolne, taniec), z użyciem przyrządów (skoki, wspinaczka, jazda na łyżwach, rowerze, podnoszenie ciężarów, rzuty, gimnastka przyrządowa i artystyczna), ćwiczenia grupowe (piramidy, gry ruchowe) i bojowe (fechtunek, zapasy, boks, strzelectwo). Posługiwano się wypracowaną przez ruch sokolski terminologią gimnastyczną oraz przepisami dotyczącymi sędziowania zawodów. Przykładowo w roku 1907 druhowie ćwiczyli w dwóch grupach, w poniedziałki i piątki oraz w środy i niedziele. Utworzono też oddzielną grupę dla seniorów, która praktykowała tzw. gimnastykę szwedzką. Druhny z kolei spotykały się we wtorki i w czwartki, a młodzież szkolna i dzieci także dwa razy w tygodniu. Za sezon 1907/1908 druhowie płacili 3 rub., druwny zaś i młodzież po 5 rub. W latach 1908–1913 ćwiczenia gimnastyczne obejmowały przeciętnie 9 lekcji (3 godziny druhowie, 2 druwny, 2 starsi i 2 dzieci) w tygodniu. Oprócz grup dziecięcych, liczby ćwiczących nie wykazywały jednak tendencji wzrostowej. Wpływ na to miały opisane wyżej perturbacje personalne, warunki higieniczne oraz względy finansowe. W roku 1906/1907 w ćwiczeniach uczestniczyło ogółem 135 osób, w 1907/1908 – ok. 158, w 1908/1909 – 115, 1909/10 – 127, 1910/1911 – 134, 1911/1912 – 158, 1912/1913 – 160. Dla późniejszego okresu brak danych.

Od roku 1907 zajęcia sportowe prowadzono także na świeżym powietrzu, m.in. na boisku Zakładów Wychowawczo-Rzemieślniczych ks. Antoniego Maleckiego (1861–1935) na Piaskach [*Песку*]. Czyniono też starania w kierunku stworzenia sekcji: kolarskiej, wioślarskiej, strzeleckiej, łowieckiej, boksu i narciarskiej – nie podjęły one

jednak działalności w pierwszym 5-leciu istnienia SP. Początkowo funkcjonowały więc tylko dwie sekcje: szermierki i jazdy konnej – obie przetrwały ok. 1,5 roku i odrodziły się ok. 1912 r.; w 1909 r. złożony z 12 druhów oddział konny SP ćwiczył pod wodzą druha J. Jasińskiego, uczestnictwo w nim wymagało jednak dodatkowej opłaty. W roku sprawozdawczym 1912/1913 rozpoczęły działalność sekcje narciarska i piłki nożnej. Tym ostatnim sportem zainteresowano się już w 1909 r., kiedy to odczyt na jego temat wygłosił członek Towarzystwa „Merkury” dr Edmund Janowski. Jednak dopiero od lata 1912 r. podzielona na dwie drużyny sekcja piłkarska trenowała na wynajętym boisku klubowym w podstołecznych Ozierkach [*Озерки*] oraz rywalizowała o puchar w „Lidze podmiejskiej”. W 1912 r. SP zainteresował się także stworzoną przez szwajcarskiego kompozytora Émile Jaques-Dalcroze’a (1865–1950) rytmiką. Jej zalety przedstawił na jednej z wieczornic popularyzator tej dyscypliny w Rosji ks. Siergiej M. Wołkoński (1860–1937), dyrektor stołecznych kursów gimnastyki rytmicznej [*Курсы ритмической гимнастики*] w latach 1912–1914. Jako ostatnia powstała sekcja lekkiej atletyki, która od roku 1915 posiadała schronisko w Łachcie [*Лакма*] nad Zatoką Fińską przy ul. Starej [*Старая ул.*] 1. Bazą narciarską SP było z kolei Szuwałowo [*Шувалово*] (obecnie rejon Wyborski), do którego regularnie wyprawiali się członkowie tej popularnej sekcji. Tamtejsze schronisko mieściło się przy ul. Staroorłowskiej [*Староорловская ул.*] 52. Sezony ćwiczeń zwyczajowo inaugurowano i kończono podmiejską wycieczką, w trakcie ich trwania wycieczki do baz poszczególnych sekcji odbywały się cotygodniowo. Pierwszą wycieczką SP była eskapada 13/26 maja 1907 r. w ponad 200-osobowym gronie z Lewaszowa [*Левашово*] do wsi Jukki [*Юкки*] w gub. petersburskiej, która stała się ulubionym miejscem wypraw sekcji kolarskiej i narciarskiej. Sezon wiosenny 1909 r. otworzyła 24 maja wyprawa statkiem do Szlisselburga.

Od 1907 do 1918 r. SP organizował będące jego wizytówką doroczne popisy gimnastyczne (m.in. 10/23 grudnia 1907, 8/21 lutego 1909, 2/15 lutego 1910, 12/25 lutego 1911, 28 stycznia/10 lutego 1912, 19 lutego/ 2 marca i 8/21 grudnia 1913, 26 stycznia 1914). Do roku 1917 odbywały się one w sali Pawłowej przy ul. Troickiej [*Троицкая ул.*] (obecnie ul. Rubinsztejna [*Рубинштейна ул.*]) 13, gdzie mieściło się także „Ognisko Polskie”. Pierwszy z nich miał miejsce 18/31 marca 1907 r. w ramach uroczystego otwarcia nowej sokolni w zaułku Stolarskim 18, a wzięły w nim udział 62 osoby. W kolejnych latach liczba ćwiczących wahała się od 80 do 100 osób, w roku sprawozdawczym 1912/1913 wynosiła zaś 115. W 1909 r. podjęto niezrealizowaną

inicjatywę wyjścia z popisami w teren, próbując zorganizować taki pokaz za rogatką Newską. Oprócz uznania dla sprawności sokołów popisy przynosiły towarzystwu niezbędny zastrzyk finansowy. Jako jedyne wykazywały też tendencję wzrostową, osiągając w kolejnych sezonach coraz większe przychody: 440 rub. 49 kop. (1907/1908), 862 rub. 89 kop. (1908/1909), 909 rub. 1 kop. (1909/1910), 738 rub. 48 kop. (1910/1911), 1220 rub. (1911/1912) i 1024 rub. (1912/1913) netto. Styczniowy popis 110 druhów, druchen i sokołat przyniósł w roku 1914 już 1,5 tys. rub. Pokazowi temu przyglądali się przedstawiciele stołecznego rosyjskiego „Sokoła 1” oraz 9-osobowa grupa z gniazda moskiewskiego na czele z jego wiceprezesem druhem Milewiczem. Przedostatni popis piotrogrodzkiego SP 29 stycznia 1917 r. obserwował m.in. ówczesny prezes stołecznego czeskiego gniazda p. Erben. Wieczorną kolację zorganizowano wtedy w Kuchni studenckiej przy prosp. Zabałkańskim [*Забалканский пр.*] (obecnie prosp. Moskiewski [*Московский пр.*]) 20. Ostatni pokaz sprawności polskich sokołów odbył się 10 marca 1918 r. w Domu i Klubie Młodzieży Polskiej „Zgoda” przy nab. kanału Kriukowa [*Крюкова кан. наб.*] 12.

Poświęcenie pierwszego stołecznego gniazda SP w kamienicy czynszowej I. D. Zwierkowa, potem I. S. Nikitina, w zaułku Stolarnym 18 oraz jego oficjalne otwarcie, uświetnione przez delegatów towarzystw sokolskich z Wilna i Kijowa, a także posłów do DP i RP odbyło się 18/31 marca 1907 r. Uroczystość w sali Pawłowej poprzedziło odprawione przez ks. K. Budkiewicza nabożeństwo w kościele św. Katarzyny oraz poświęcenie sokolni, zakończył zaś wieczorny obiad składkowy. Program spotkania przewidywał odczytanie przez J. Barchwica *Aktu otwarcia gniazda „Sokoła Polskiego” w Petersburgu* oraz przemówienia: prezesa Ziemackiego (przytoczone w całości przez „Kraj”, nr 7), wiceprezesa Nowakowskiego, który nakreślił zadania i cele SP, prezesa związku towarzystw sokolskich w Królestwie Polskim Lucjana Kobyłeckiego, który przedstawił z kolei dzieje sokolstwa polskiego, zamknęły zaś wystąpienia królewiackich posłów do II DP adwokata Franciszka Nowodworskiego (1859–1924) i robotnika kolejowego Mateusza Dziurzyńskiego (1865–1931). Następnie głos zabrali przedstawiciele ruchu sokolego z Wilna – poseł do II DP Stanisław Wańkowicz (1860–1937) i czeskiego w Petersburgu – H. Wichra oraz reprezentanci stołecznych organizacji polonijnych – „Lutni” adwokat gen. Aleksander Babiański (1853–1931) i Koła Lekarzy Polskich położnik i ginekolog Dworu Cesarskiego Mikołaj Strawiński (1846–1907). Następnie podziwiano popisy gimnastyczne pod kierunkiem Biegańskiego, korowód

dziecięcy, pokaz szermierki nadzorowany przez druha Kryńskiego, występ sokolskiego chóru pod dyrekcją M. Kossowskiego oraz piramidy gimnastyczne. Uroczystość zamknęła apoteoza „Sławy” w układzie opracowanym przez druhow Eberlinga i Dubińskiego. Podpisany przez polonijne osobistości akt otwarcia sokolni wyrażał nadzieję, że gniazdo nad Newą „będzie spójnią, łączącą wszystkich rodaków w imię zasad sokolskich Braterstwa i Równości, i uczelnią, która pod obcym niebem wykształci Krajowi nowych a dzielnych obywateli” („Kraj” 1907, nr 7, s. 3). Nowa siedziba nie spełniała jednak oczekiwań i już w maju 1907 roku 75 członków SP apelowało do Zarządu o poszukiwanie dogodniejszego miejsca. W tym celu powołano komisję pod przewodnictwem dr. Polkowskiego. O przeprowadzce zdecydowały przede wszystkim niehigieniczne warunki oraz rosnąca liczba ćwiczących i uczestników wydarzeń kulturalnych.

WZ z 13 grudnia 1909 r., w którym udział wzięło 67 osób pod przewodnictwem Franciszka Olszewskiego, oprócz standardowych procedur oraz zatwierdzenia przygotowanych przez komisje regulaminów dla Zarządu, KW i grona nauczycielskiego, zajęło się rozpatrzeniem skarg druhow Kosa i Kuryły. Oskarżali oni Zarząd o ograniczanie wolności słowa, niewłaściwe planowanie budżetu, przede wszystkim zaś osłabianie towarzystwa poprzez niewypełnianie przez niektórych członków Zarządu przyjętych zobowiązań. Wskazywali też na nietaktowne zachowanie części druhow, przejawiające się w niedopuszczaniu robotników i rzemieślników do sali ćwiczeń. Pretensje te stanowiły pokłosie rozłamu, który doprowadził do secesji robotników i utworzenia „Promienia”. Zwołane na 19 grudnia 1910/ 1 stycznia 1911 r. WZ nie doszło do skutku, kolejne pod przewodnictwem A. Wolskiego odbyło się więc dopiero 9/21 stycznia 1911 r. Powodem opóźnienia był stanowiący o finansowym „być albo nie być” towarzystwa wspomniany poniżej obchód grunwaldzki. Głównym tematem tego zebrania stała się kwestia przyciągnięcia w szeregi SP młodzieży akademickiej. Utworzono specjalną komisję, która opracować miała adresowany do studentów program oraz ocenić aktualny stan organizacji. Na 24 marca/ 6 kwietnia 1911 r. zaplanowano nadzwyczajne WZ pod przewodnictwem Jasińskiego. Jego głównym tematem była z kolei kwestia pozyskania nowego gniazda i związanych z tym wydatków. Za pożądane uznano rozpisanie wśród członków SP pożyczki w celu pozyskania brakujących 2 tys. rub. W trakcie tego spotkania przedstawione również zostały wytyczne i postulaty komisji, dotyczące przyciągnięcia młodzieży akademickiej w szeregi SP. Ostanie przed wybuchem

I wojny światowej WZ odbyło się 28 grudnia 1913/ 10 stycznia 1914 r. Wyłoniono wtedy Zarząd z Hattowskim jako prezesem i Barchwiczem jako jego zastępcą.

Po długich poszukiwaniach jesienią 1911 r. w wykańczanej narożnej kamienicy czynszowej Towarzystwa Rolniczego „Ziemiainin” [*Доходный дом сельскохозяйственного товарищества «Помещик»*] przy prosp. Izmajłowskim [*Измайловский пр.*] 16–23/ ul. 7. Izmajłowskiej [*7-я Измайловская ул.*] (obecnie ul. 7. Krasnoarmiejskiej [*7-ая Красноармейская ул.*]) 28–30 wynajęto obszerne pomieszczenia na I piętrze, przebudowane według planów W. Polkowskiego. Ustalony czynsz wynosił 2,7 rys. rub. w pierwszym roku i 3 tys. w kolejnych dwóch latach. Zarząd zwrócił się wówczas do członków SP o udzielenie wspomnianej długoterminowej pożyczki na pokrycie brakującej kwoty. Do połowy maja 1911 r. zebrano w ten sposób 1055 rub. 35 kop.; listy kredytodawców opublikował „Dziennik Petersburski” (1911, nr 407, s. 2, kolejna ukazać się miała 1 czerwca). Inauguracja nowego gniazda odbyła się 25 listopada/ 8 grudnia 1911 r., jego poświęcenie zaś nastąpiło 6/19 stycznia 1912 r. Tę ostatnią uroczystość rozpoczęła msza św. w prokatedrze pw. Wniebowzięcia NMP przy Rzymskokatolickim Seminarium Duchownym, po której ks. prof. Paweł Chodniewicz (1881–1949) poświęcił nową siedzibę. Po przemówieniu duchownego głos zabrali prezes Hattowski, reprezentant „Ogniska Polskiego” Stefan Jabłoński, w imieniu grona nauczycielskiego druhowie: Pełkowski, Barchwic i Janczykowski oraz przedstawiciel sokolskiej młodzieży syn artysty i społecznika Aleksandra Borawskiego (1861–1942) – Zygmunt (1888–1956). Wieczorem odbył się okolicznościowy koncert, w którym znana animatorka polskiego życia artystycznego pianistka Lucyna Robowska (1876–1957) wystąpiła z utworami Stanisława Moniuszki (1819–1872), Fryderyka Chopina (1810–1849), Maurycego Moszkowskiego (1854–1925) i Aleksandra Zarzyckiego (1834–1895). Towarzyszyli jej śpiewacy Bobrowicz i Pawłowska z ariami operowymi oraz skrzypek J. Dworakowski, który wykonał m.in. kompozycje Aleksandra N. Skriabina (1871/1782–1915).

SP prowadził też ożywioną działalność kulturalną i edukacyjną. Od końca 1906 r. w jego siedzibie funkcjonowała polskojęzyczna biblioteka oraz oferująca kilkanaście tytułów czytelnia. Prenumerowano m.in. warszawskie „Tygodnik Ilustrowany” i „Świat” oraz lwowski „Przewodnik Gimnastyczny. Sokół”, bezpłatnie otrzymywano zaś „Dziennik Petersburski” i „Kurjera Litewskiego”. Najwięcej, bo 10 tytułów, dostępnych było w roku 1907/1908, najmniej – 4 w roku 1910/1911. Licząca początkowo 401 woluminów

biblioteka powiększyła się znacząco w roku 1907/1908, osiągając 1297 pozycji. Kolejny przyrost księgozbioru nastąpił w roku 1908/1909 i zamknął się liczbą 1437. Od 1909 r. członkowie i sympatycy towarzystwa mieli też do dyspozycji dział literatury dziecięcej. W kolejnych latach księgozbiór SP utrzymywał się na tym samym poziomie, prym zaś wiodła w nim beletrystyka. Książki pochodziły głównie z darów członków towarzystwa. W gronie tym byli m.in. E. Skarbek-Kleczewska, S. Bielska, małżonkowie M. i Z. Elżanowscy i Księgarnia Polska (1906–1907) oraz E. Simmler, Hattowski, H. Wilczyński i M. Dobrowolski (1910–1911). W latach 1906–1911 liczba wypożyczeń utrzymywała się na poziomie powyżej 100 książek rocznie, osiągając 243 pozycji w roku 1912/1913. Rozrost biblioteki SP nastąpił w czasie I wojny światowej wraz z masowym napływem do Piotrogradu polskiej ludności oraz powstaniem korzystającej z gościny SP placówki oświatowo-wychowawczej. W 1916 r. sokolska biblioteka pozyskała aż 5 tys. książek z Rosyjskiej Biblioteki Publicznej. 5 lutego następnego roku we współpracy z Kołem Piotrogradzkim Towarzystwa Opieki nad Zabytkami Przeszłości zorganizowano wieczornicę, z której dochód przeznaczono na potrzeby biblioteki SP. Słowo wstępne wygłosił wtedy wiceprezes wykonawczy Koła A. Borawski, a odczyt o *Spuściznie króla Stanisława Augusta w Piotrogradzie* znany księgarz i wydawca Zygmunt Librowicz (1855–1921). Spotkanie zamknął koncert z udziałem solistów (W. Cholewianka – śpiew, J. Żyłko – fortepian, B. i C. Duchowscy – deklamacje) i sokolskiego chóru. Pierwszym bibliotekarzem SP był jeden z jej darczyńców adwokat Nowakowski, następnie obowiązki te pełnili m.in.: Marfa Koch (1909), Stefania Pacowska (przez pół roku 1910) wspomagana przez Jadwigę Wielcką i Michała Dobrowolskiego, J. Wielcka (przez pół roku 1911) z pomocą St. Wysockiego i M. Dobrowolskiego, a od 1916 r. Aleksander Skawiński. Godziny pracy biblioteki regulowały stosowne ogłoszenia, czytelnia zaś była otwarta codziennie od 11.00 do 24.00 (1907/1908).

Przy SP działał także założony jesienią 1906 r. 30-osobowy chór. Do wyjazdu w roku 1912 do Paryża prowadził go druh M. Kossowski, następnie związany w przyszłości z wileńskim środowiskiem muzycznym Józef Stubieda. Przez jakiś czas kierował nim też dr Kowalski. Chór cieszył się tak dużym powodzeniem, że już zimą 1907 r. Zarząd wprowadził wymóg uzyskiwania jego zgody na występy na rzecz innych polonijnych organizacji. W wydarzenia muzyczne SP, promujące głównie polskich kompozytorów, angażowali się profesjoniści i amatorzy, zarówno Polacy, jak i Rosjanie. W latach 1913–1917 organizowano cieszące się ogromnym powodzeniem doroczne koncerty

symfoniczne. Przeważały jednak kameralne występy w siedzibie SP z udziałem solistów. Do ważniejszych wydarzeń muzycznych w historii petersburskiego SP należał z pewnością zorganizowany w 1914 r. w auli prestiżowej luterańskiej Peterschule przy prosp. Newskim [*Невский пр.*] 22/24 koncert z udziałem L. Robowskiej i śpiewaczki operowej Ady Sari (właśc. Jadwiga Szayer, 1886–1968) oraz zorganizowany 26 lutego/ 10 marca 1916 r. w auli Piotrowskiej Szkoły Handlowej [*Петровское торгово-коммерческое училище*] przy nab. Fontanki 62 [*Фонтанки р. наб.*] przez cenioną nad Newą primadonnę Teatru Maryjskiego Adelę Bolską (1863 lub 1864 – 1930) koncert na rzecz SP z udziałem absolwentki stołecznego Konserwatorium pianistki Zofii Rabcewicz (1870–1947) i młodej skrzypaczki Cecilii Hansen (1897–1989). Od listopada 1913 r. w SP funkcjonowała też sekcja dramatyczna, odgrywająca głównie repertuar „autorów swojskich oraz w miarę możliwości sztuki oryginalne” (DzPt 1913, nr 1067, s. 3), o której mało jednak informacji. Udzielali się w niej m.in. Janina i Józef Konarzewscy i B. Duchowska.

Pod koniec 1906 r. ustalili się w SP zwyczaj organizowania cotygodniowych otwartych wykładów, dotyczących głównie historii, literatury i kultury narodowej, sporo miejsca poświęcano też kulturze i historii powszechnej. O organizowanych w soboty prelekcjach oraz wycieczkach muzealnych informowano m.in. w redakcji „Kraju”, Księgarni Polskiej, Kuchni studenckiej i domu handlowym Aubusson [*Т. Д. <Торговый Дом> Обюссон*]. W latach 1906–1907 były to m.in. wykłady *Historyczny i geograficzny opis Syberii, Polka we współczesnej powieści, Zakon Maltański w Rosji, Staszic i jego epoka*. W 1909 r. prelegentami byli m.in. Stanisław Dziarski, badacz Syberii inż. L. Jaczewski, polityk i publicysta Władysław Studnicki (1867–1953) oraz z cyklem wykładów (m.in. *O tańcu*, o własnej kolekcji starożytności) wilnianin publicysta i historyk kultury Jan Obst (1876–1954). 25 lutego/ 9 marca 1912 r. malarz i konserwator A. Borawski zainaugurował cykl wykładów z historii sztuki wystąpieniem pt. *Nasze potrzeby estetyczne*, w gronie prelegentów znaleźli się ponadto pianistka Jadwiga Mazurowska-Zaleska (ur. 1889), malarz Jan Ciągliński (1858–1912/1913) i architekt Chojnowski. W marcu 1913 r. inż. konstruktor Witold Jarkowski (1875–1918) wygłosił odczyt *O awiacji*, a redaktor „Dziennika Petersburskiego” Remigiusz Kwiatkowski (1884–1961) *O kobiecie Wschodu*. W roku 1914 wystąpili m.in.: Kwiatkowski z wykładem *Analogie w poezji polskiej i japońskiej* oraz Nowakowski, którego prelekcji towarzyszyło odczytanie *Królowej niebios* – legendy o Matce Boskiej Mariana Gawalewicza (1852–1910). W 1911

r. członkowie SP zwiedzali m.in. Pałac Zimowy, w następnym zaś roku w marcu Muzeum Agronomiczne, w kwietniu Muzeum barona Aleksandra L. Sztiglicza [Alexandra von Stieglitza] (1814–1884) i lodołamacz „Jermak”, w maju zaś Cesarskie Stajnie i Muzeum Instytutu Górniczego. W związku z rozpoczętym 18 kwietnia/ 1 maja 1914 r. wyprawą do Cesarskiej Biblioteki Publicznej cyklem wycieczek naukowych (Ogród Botaniczny, Muzeum barona A. Stiglitza, Pałac Zimowy) przeprowadzono też serię wykładów poświęconych tym placówkom. Odczyty organizowano także w kolejnych latach, m.in. 1/14 marca 1916 r. Mikołaj Gano mówił o *Stosunkach i życiu Polaków w Ameryce Północnej*.

Szczególnie uroczyście obchodzono w SP jubileusze: poety Juliusza Słowackiego (1809–1849) – 1909 r., pisarzy M. Konopnickiej – 1910 r. i Bolesława Prusa (właśc. Aleksander Głowacki, 1871–1912) – marzec 1913 r., oraz polskie rocznice narodowe, a zwłaszcza w 1910 r. 500-lecie bitwy pod Grunwaldem – z udziałem wszystkich polonijnych organizacji. Wieczornica grunwaldzka przyniosła zresztą towarzystwu rekordowy dochód 2020 rub. 18 kop. Liberalizacja polityki władz rosyjskich po rewolucji lutowej 1917 r. umożliwiła patriotyczne obchody święta Konstytucji 3 maja i 100-lecia śmierci Tadeusza Kościuszki (1746–1817) – 1/14 października. Te ostatnie będąc wspólnym świętem polskich organizacji pod egidą SP i komitetu z J. Hattowskim na czele, „wyszły” w miasto i odbyły się w kaplicy Maltańskiej na terenie Korpusu Paziów oraz w otwartym w 1912 r. budynku Konserwatorium Teatrze Dramatu Muzycznego [*Teamp музыкальной драмы*]. Główne uroczystości odbyły się w wielkiej sali tego ostatniego z bogatym programem artystyczno-oświatowym, za który odpowiadała pianistka J. Mazurowska-Zaleska, wspomagana m.in. przez męża malarza Wiktora Mazurowskiego (1859–1944). W ich trakcie Radziszewski wygłosił odczyt o bitwie grunwaldzkiej 1410 r., któremu towarzyszyły tzw. żywe obrazy z kulminacją w postaci odśpiewania przez chór męski *Bogarodzicy*. Obchody Kościuszkowskie przyniosły jednak kolejny deficyt pokrywany solidarnie przez wszystkie uczestniczące w nich organizacje (sprawozdanie z listopada 1917 r. podaje 14 931 rub. 29 kop. dochodu i 17 753 rub. 88 kop. rozchodu).

Podstawową formą pozasportowej aktywności SP były jednak tzw. wieczornice: muzyczne, okolicznościowe, literackie, teatralne bądź gimnastyczne, z reguły zakończone zabawą z tańcami i bufetem. Organizowało je całe towarzystwo, poszczególne sekcje, chór oraz grono nauczycielskie. Urządzano też tzw. podwody – wieczornice, z których całkowity dochód przeznaczony był na działalność statutową; pierwsze odbyły się 29

kwietnia/ 11 maja 1907 r. Dodatkowo w siedzibie SP obchodzono uroczyste dyngusa, tłusty czwartek oraz choinkę dla dzieci i młodzieży – pierwsza odbyła się w 1906 r. Wszystkie te spotkania służyły integracji sokolskiej społeczności, przekładając się na poziom relacji zarówno prywatnych, jak i z całą polską wspólnotą. W ten sposób powstawały sokolskie małżeństwa, m.in. zawarte 3 czerwca 1907 r. przez prezesa Ziemackiego i Marię Maciejewską (1880–1975) z udziałem i w honorowej asyście członków SP.

Wstęp na spotkania SP wynosił dla członków 30 kop., a dla gości 60 kop. Od listopada 1906 r. do czerwca 1907 r. zorganizowano 16 wieczornic (do końca sezonu 27), w kolejnych sezonach było ich: 29 (1907/1908 i 1908/1909), 33 (1909/1910), 20 (1910/1911), 8 (1911/1912) i 21 (1912/1913). Przykładowo w roku 1910/1911 urządzono 12 wieczornic zwyczajnych, 3 zabawy dla dzieci i młodzieży, wieczornicę jubileuszową (29 stycznia) ku czci Marii Konopnickiej (1842–1910), wieczornicę gimnastyczną, w trakcie której przewodniczący sokolskiej delegacji na krakowski zlot grunwaldzki (V Zlot Sokolstwa 14–16 lipca 1910 r.) J. Barchwic zdał szczegółowe sprawozdanie z tego zjazdu, oraz wigilię z choinką. Ponadto w sali Pawłowej zorganizowana została wieczornica teatralna, podczas której wystawiono dramat Stanisława Przybyszewskiego (1868–1927) *Dla szczęścia*. Przeciętna frekwencja na wieczornicach wynosiła w tym sezonie ponad 80 osób, a łączny dochód ze wspomnianych imprez zamknął się kwotą 247 rub. 70 kop. netto. I był to najniższy przychód z tego rodzaju imprez pomiędzy 1906 a 1912 r. W pozostałych sezonach przedstawiał się bowiem następująco: 746 (1906/1907), 540 (1907/1908), 819 (1908/1909), 602 (1909/1910), 350 (1910/1911) i 785 rub. netto (1911/1912).

Wojenny sezon jesienny 1914 r. otworzyła 19 października/ 1 listopada wieczornica z wystąpieniem J. Barchwica, zamknął zaś tradycyjny opłatek. 26 października odbył się poświęcony polskim poetom *Wieczór liryki i poezji ludowej* z wprowadzeniem poety i dziennikarza Tadeusza Hiża (1883–1945), wierszami deklamowanymi przez aktorkę i działaczkę społeczną Antoninę Sokolicz (1879–1942) oraz Salmę Butrymowicz i programem muzycznym przygotowanym przez Janinę Trynkowską i Henryka Statkiewicza. W 1916 r. zorganizowano jedną wycieczkę i 15 wieczornic, na uwagę zasługiwała zwłaszcza poświęcona Stanisławowi Wyspiańskiemu (1869–1907) wieczornica z 6/19 grudnia z wystąpieniem R. Kwiatkowskiego i z udziałem śpiewaczki opery warszawskiej Hanny Skwareckiej (1886–1966) oraz aktorów

Ejsmontówny i Tadeusza Skarzyńskiego (1886–1944). W 1917 r. organizacji wieczornic koncertowych podjęła się pianistka L. Robowska, która zapraszała polskich i rosyjskich wykonawców, m.in. kwartet Zawietnowskiego. Swoje wieczornice organizował też wspomagany przez ewakuowanych nad Nową członków warszawskich towarzystw śpiewaczych chór sokolski pod batutą Stubiędy. W 1. półroczu 1918 r. odbyły się przewody (7 kwietnia), wieczornica teatralna (6/19 stycznia), wieczornice koncertowe (17 lutego, 27 kwietnia, 11 maja – z udziałem grających na wiolonczeli i fortepianie braci Wiśniewskich), oraz zamykająca sezon wieczornica z występami solistów i popisem gimnastycznym (18 maja).

Wybuch I wojny światowej znacząco wpłynął na zadania i sposób pracy SP. Jego działalność siłą rzeczy uległa upolitycznieniu. W realiach wojennych priorytetowe stało się szkolenie wojskowe. SP stał się bazą dla utworzonej w grudniu 1914 r. nielegalnej POW, która współpracowała ściśle z warszawską POW, szerząc w stolicy Rosji idee legionowe. Nadnewską POW tworzyło początkowo kilkadziesiąt, a od 1916 r. ponad 100 osób (w tym członkowie powiązanego z Polską Partią Socjalistyczną Związku Walki Czynnej [ZWC]) pod komendą zaangażowanego także w rozwój tutejszego polskiego harcerstwa F. Skąpskiego. Po rozmowach z Zarządem SP ćwiczenia i zajęcia wojskowe (terenoznawstwo, broń ręczna, materiały wybuchowe) odbywały się od grudnia 1914 r. w siedzibie towarzystwa, początkowo tylko w niedziele, w 20-osobowych grupach pod kierunkiem sokolskich przodowników, m.in. A. Knobelsdorfa. Ich uczestnicy byli formalnie członkami SP. Z początkiem 1915 r. utworzono cztery sekcje – trzy w mieście i jedną w przynależnym do Carskiego Sioła [Царское Село] Lesnoje [Лесное] oraz ustalono skład piotrogrodzkiej komendy POW, którą tworzyli oprócz Skąpskiego, zastąpionego wiosną 1915 r. w związku z objęciem komendy okręgu piotrogrodzkiego przez dotychczasowego adiutanta prawnika Konstantego Terlikowskiego (1895 – po 1939), Stanisław Makowiecki – zastępca komendanta, Gustaw Pacewicz – komendant wywiadu, Knobelsdorf – instruktor oraz związany, podobnie jak Terlikowski, z ZWC Władysław Leśniewski (1894–1955) – zastępca instruktora. Piotrogrodzka POW funkcjonowała do rewolucji październikowej 1917 r., na krótko wznowiła działalność wiosną 1918 r.

Od 1/14 września 1915 r. siedziba SP stała się także miejscem pracy Piotrogrodzkiego Oddziału Polskiego Towarzystwa Pomocy Ofiarom Wojny (PTPOW) i Biura Wykonawczego tej organizacji, które organizowało tu m.in. zbiórki odzieży dla zamieszkujących Piotrogród polskich wychodźców. W 1915 r. przy SP powstała także

Fundacja Dzieci Narodu Polskiego z zadaniem otoczenia opieką coraz liczniejszej grupy polskich dzieci ewakuowanych z Królestwa Polskiego i guberni zachodnich. Jej konto zasiliło w 1916 r. 45 tys. rub. zebrane przez sokołów z Ameryki Północnej, które przeznaczono na powrót dzieci do kraju. W latach 1916–1917 SP prowadził także mieszcząca się przy просп. Ligowskim [Лиговскуѣ нр.] 107 bursę dla dzieci uchodźców. Od jesieni 1916 r. do roku 1918 w SP (lokal nr 1) działał również polski Ogródek Dziecięcy, czyli przedszkole Leokadii Brodowskiej (1848–1920). Powstało ono dzięki pomocy materialnej i zaangażowaniu księży bp. sufragana mohylewskiego Jana Cieplaka (1857–1926) i prof. Rzymskokatolickiej Akademii Duchownej Stanisława Trzeciaka (1873–1944) oraz pośła do DP Jana Harusewicza (1863–1929). Podopiecznymi Brodowskiej było ok. 100 dzieci w wieku od trzech lub czterech do siedmiu lat, w tym grupa upośledzonych maluchów. Jej placówka działała według nowatorskich metod wychowawczych niemieckiego pedagoga Friedricha Wilhelma Fröbela (1782–1852) i włoskiej lekarki psychiatry Marii Montessori (1870–1952), oferując m.in. gimnastykę leczniczą i rytmiczną, lekcje rysunku i przyrody oraz wizyty w stołecznych muzeach.

Powyzsza aktywność nie wpłynęła jednak znacząco na kulturalno-oświatowy aspekt pracy towarzystwa, które kontynuując prace w tym zakresie, powołało w 1916 r. kolejny Zarząd z J. Hattowskim na czele. WZ z 15 stycznia 1917 r. obradowało pod przewodnictwem J. Barchwica. Omawiano na nim sprawy związane z lokalem gniazda, bursą, biblioteką, działalnością sportową (sprawozdania poszczególnych sekcji) i kulturalną oraz wspomnianym funduszem przekazanym przez północnoamerykańskich polskich sokołów na rzecz powrotu polskich dzieci do ojczyzny. W trakcie tego posiedzenia przyjęto rezygnację Hattowskiego i dokonano wyboru nowego Zarządu z W. Polkowskim jako prezesem i dr. W. Drzewińskim jako wiceprezesem. W 1. półroczu 1918 r. SP działał nadal normalnie. 1 kwietnia obchodzono tradycyjnego dyngusa, 25 maja sekcja narciarska zorganizowała swoje zebranie i „ostatnią w takim komplecie” zabawę towarzyską. Na 26 maja zaplanowano pierwszą w sezonie letnim wycieczkę sokolską do nowej siedziby sekcji lekkoatletycznej w Łachcie. Delegacja SP z poczem sztandarowym uczestniczyła też w zorganizowanej przez parafię św. Katarzyny procesji Bożego Ciała (2 czerwca).

Działalność piotrogrodzkiego SP ustała najprawdopodobniej w 2. połowie 1918 r. Miało to związek zarówno z masowymi wyjazdami Polaków do odrodzonego kraju, jak i z polityką nowych władz. W Rosji radzieckiej sokolstwo zostało zakazane w 1922 r. Wobec

braku dostępnych materiałów dotyczących bliższych szczegółów okoliczności rozwiązania towarzystwa nie udało się jednak ustalić.

Bibliografia:

L. Bazyłow, *Polacy w Petersburgu*, Wrocław 1984, s. 399–400 i wersja ros. Sankt Petersburg 2003; T. Drozdek-Małołepsza, E. Małołepszy, *Działalność Towarzystwa Gimnastycznego „Sokół” w Królestwie Polskim w latach 1905–1914*, „Історичний архів Наукові студії”, Миколаїв 2014, t. 12, s. 60–67; W. Jaworski, *Kluby gimnastyczne w Królestwie Polskim (1867–1914)*, „Studia Historyczne” 2015, z. 4, s. 483–495; T. M. Smirnowa, „Sokół Polski” w Petersburgu: historia widoczna, seria „Polonica Petropolitana”, t. 11, Petersburg 2008, s. 1–76; T. M. Смирнова, *Польские общества в Санкт-Петербурге: конец XIX – начало XX века*, Санкт-Петербург 2013, s. 175–190, 247 i 18 fot. (ze zbiorów CDAKFFD StP); I. Spustek, *Polacy w Piotrogradzie 1914–1917*, Warszawa 1966, s. 133–134; Z. Żmigrodzki (L. Kos), *Konspiracyjna akcja wojskowo niepodległościowa na terenie Petersburga*, Warszawa 1934, s. 8–11; *Kalendarz na rok przestępny 1908 wydany staraniem Katolickiego Towarzystwa Dobroczynności przy kościele św. Katarzyny w Petersburgu*, Petersburg 1907, s. 137 (Towarzystwo gimnastyczne „Sokół Polski”), *Kalendarz Polski informacyjno-literacki na rok 1917 i Księga Adresowa Polaków, zamieszkałych w Rosji*, Piotrogród b.d., s. 51 („Sokół Polski”); *Statut Polskiego Towarzystwa Gimnastycznego „Sokół” w Warszawie* [zatwierdzony 11 czerwca 1906], Warszawa 1906, s. 1–16 (druk ulotny), <http://mbc.cyfrowemazowsze.pl/dlibra/doccontent?id=24966> [dostęp: 4 VI 2020]; *Statut Towarzystwa Gimnastycznego „Sokół Polski” w Petersburgu. Projekt*, Petersburg 1906, s. 1–10 (druk ulotny), <https://dlibra.kul.pl/dlibra/show-content/publication/edition/1724?id=1724> [dostęp: 4 VI 2020]; „Dziennik Petersburski” [DzPt] („Dziennik Petrogradzki” [DzPetr.], „Kurjer Nowy” [KN], „Dziennik Narodowy” [DzN]) 1909–1918, w szczególności: DzPt 1909, nr 5, 20 listopada/ 3 grudnia, s. 3 (WZ, wieczorek i popis), nr 12, 28 listopada/11 grudnia, s. 2–3 (Diokles, *Sprawozdanie „Sokoła Polsk.”*), nr 13, 29 listopada/12 grudnia, s. 2–3 (uzupełnienie do sprawozdania), nr 27, 15/27 grudnia, s. 2 (*Walne zgromadzenie Towarzystwa gimnastycznego „Sokół Polski”*), 1911, nr 297, s. 2 (*Pięciolecie „Sokoła Polskiego” w Petersburgu*), nr 309, s. 3 (*Walne posiedzenie w „Sokole Polskim” i Pięciolecie „Sokoła Polskiego”*), nr 397, 4/19 maja, s. 3 (*Z życia Kolonji. List otwarty Sokoła*), nr 407, s. 2 (*Na nowe gniazdo „Sokoła”*), nr 494, s. 2–3 i nr 600, s. 4–5 (*Sprawozdanie Tow. Gimnastycznego „Sokół Polski” za ubiegły 1910–1911*

rok), nr 495, s. 4 (K. Janczykowski, *Kilka słów o „Sokole”*), 1912 nr 541, s. 4 (*Poświęcenie nowego lokalu w Tow. Gimn. „Sokół Polski” w Petersburgu*), nr 562, s. 3 (*Popis „Sokoła Polskiego” w Petersburgu*), nr 631, s. 3 (J. M. Ostoja-Taylor, *Trzecia z cyklu wycieczka „Sokoła Polskiego” do Cesarskiego Muzeum Agronomicznego*), nr 649, 20 maja/ 2 czerwca, s. 1–2 (J. M. Ostoja-Taylor, *„Sokół Polski” w Petersburgu*), nr 783, s. 3 (*Metoda Jacques-Dalcroze’a w „Sokole”*), 1913, nr 895, s. 2 (Rom.-Ka., *Ku czci Bolesława Prusa*), nr 920, 18 kwietnia/1 maja, s. 3 (X., *Wycieczka „Sokoła” do Pałacu Zimowego*), nr 934, s. 4 (*Wycieczka „Sokoła” do Muzeum bar. Sieglitza*), nr 1086, s. 4 (*Z życia kolonji. Roczne Walne Zgromadzenie „Sokoła Polskiego”*), nr 1094, s. 6 i nr 1095, s. 2–3 (*Sprawozdanie „Sokoła Polskiego” za rok 8-my*), nr 1098, s. 4 (*Walne Zgromadzenie Tow. Gimn. „Sokół Polski” w Petersburgu*), nr 1119, s. 3 (Z. W., *Popis „Sokoła Polskiego”*), nr 1120, s. 3 (Wł. Bł., *Wrażenia z popisu „Sokoła”*), DzPetr. 1914, nr 1364, s. 3 (Wł. Bł., *Oplątek w „Sokole”*), 1915, nr 1584, s. 2 (*Oddział Towarzystwa [PTPOW] w Petrogradzie*), KN 1916, nr 1633, 31 grudnia/13 stycznia 1917, s. 3 (*Z „Ogródka Dziecięcego” p. L. Brodowskiej*), 1917, nr 177, 18/31 stycznia, s. 4 (popis i *Walne Zgromadzenie „Sokoła Polskiego”*), nr 183, 25 stycznia/7 lutego, s. 4 (*Z „Sokoła Polskiego”*); DzN 1918, nr 149, 20 marca, s. 4 (dyngus), nr 198, 23 maja, s. 4 (sekcja narciarska i wycieczka), nr 205, 1 czerwca, s. 4 (procesja), nr 208, 5 czerwca, s. 4 i nr 210, 7 czerwca, s. 4 (sezon letni w Łachcie); „Dziennik Polski” z lat 1917–1918, w szczególności: 1917, nr 16, 16/29 stycznia, s. 1 (*Walne zgromadzenie członków „Sokoła”*), nr 31, 31 stycznia/ 13 lutego, s. 3 (Iks, *Popis „Sokoła Polskiego” w Piotrogradzie*), nr 286, 16–29 grudnia, s. 3 (*Sprawozdanie z uroczystego obchodu Kościuszkowskiego w Piotrogradzie*), 1918, nr 4, 6/19 stycznia, s. 3 (wieczornica); „Głos Polski” z lat 1914–1917, w szczególności: 1915, nr 5, 1/14 stycznia, s. 18 (*Z popisu „Sokoła”*), 1916, nr 7, 14/27 lutego, s. 19 (koncert A. Bolskiej na rzecz SP), „Kraj” 1907–1909, w szczególności: 1907, nr 5, 9/22 marca, s. 11 (*Otwarcie „Sokoła”*), nr 6, 16/29 marca, s. 11 (*Otwarcie „Sokoła”*), nr 7, 23 marca/5 kwietnia, s. 2–4 (Bh. K., *Uroczystość Sokolska*), nr 32, 14/27 września, s. 12 (*Od Zarządu „Sokoła”*), 1909, nr 5, 6/19 lutego, s. 11 (popis), nr 20, 22 maja/ 4 czerwca, s. 9 (wycieczka Newą), „Przewodnik gimnastyczny «Sokół»” [Lwów] 1906–1912, w szczególności: 1906, t. 26, nr 11 (listopad), s. 108 (*Sokół polski w Petersburgu*), 1908, t. 28, nr 7 (lipiec), s. 60 (*Sokół w Petersburgu*), 1911, t. 31, nr 3 (marzec), s. 19–20 (J. K., *Nasi poza związkami: Petersburg*), 1912, t. 32, nr 2 (luty), s. 16 (Dr. X. F., *Petersburg*); „Tygodnik Ilustrowany” 1906, nr 25, 23 czerwca, s. 488 (J. O., *Sokół polski nad Newą*), 1907, nr 15, 13

kwietnia, s. 311 (O., *Uroczystość „Sokoła” w Petersburgu*, il.);
Peterbsurskie/pietrogrodzkie księgi adresowe z lat 1906–1917.